

ԻՇԽԱՆԱՑ ԿՂԶԻՔ

(Տես Քառ. ԾԱ. յ' էջ 156)

ՔՐՈՂԻԻ երկրորդ վանքը շատ մեծ չէր, կղզւոյն բլրակին գագաթին վրայ շինուած էր հիմակուան գեղէն քիչ մը վեր. հիմա ամենեկին հետք մնացած չէ այս վանքին. բաց 'ի մէկ քանի ներքին շինուածոց կտորուանքներէ. Բրողիի ամեն վանքերն ալ այսպէս են: Բիւզանդիոյ դարուն այս երեք շէնքերէն բան մը մնացած չէ, հետքերնին ալ կորսուած է, աւերակներուն մնացուածքէն հասարակաց շէնքերն շինուած են կայսրութեան կործանմանէն վերջն: Մէկ մասն ալ գործածուած են Այլակերպութեան վանքին շէնքին որ հիմա Բրողիի երկրորդ վանքին տեղն հիմնուած է: Ինչպէս որ արեւելքի մէջ ամէն Այլակերպութեան նուիրեալ վանքերը, այսպէս այս վանքս ալ բլրի մը վրայ շինուած է, այս բարձրութենէս գեղեցիկ տեսարան մ'ունի թէ դէպ 'ի արեւելք մերձակայ Բիւթանիոյ եզերաց վրայ և թէ դէպ 'ի արեւմուտք Մարմարայի ծովուն և Ուլիմպոս լեռան վրայ: Ինք իրմէն ամենեկին նշանաւոր բան մը չունի, կրօնաւորներէ լքեալ, հիմայ քանի մը խեղճ ընտանեաց բնակարան եղած է: Արեւակէջ սալայատակ բակին մաշած քարերուն մէջ՝ դեռ կը գտնուին գերեզմանաքարեր որոց վրայ կիսամերկ տղաք կը վազվզէին և կ'արածեն վայրի այծերը, կը ցաթկըտեն որթերու մէջ որ հին վանքէն մնացած ընդարձակ ջրշնչի բերնին եզերքը կը բուսնին: Այնկիւն մը ծածկի տակ է եկեղեցւոյն դուռը, ուր միայն երկու կրօնաւորք կան, երկայն և ճերմակ միւրուօք, պատըռուած զգեստներով, միակ ներկայացուցիչք բազմաթիւ կրօնաւորաց, որք ժամանակաւ հոն կը բնակէին: Եկեղեցին ալ ճիշտ յունական մատրանց ձևն ունի, հնացած ոսկեգօծութեամբք, բազմաթիւ պատկերօք, զորոնք ժամանակն սեւցուցած էր, և խել մ'ալ յիշատակարանք ծեփած են եկեղեցւոյն պատերը: Այնպիսի աղքատութեամբ հանդերձ անցելոյն յիշատակը յարգանք մը կը պատճառէ այցելուաց, իր նախկին մեծութեան և փառացը համար:

Հին վանքին վրայ խօսինք, որուն և ոչ հետքը մնացած է, բայց միւս կղզեաց վանքերէ աւելի յիշատակի արժանի է, իւր մէջը հանդիպած պատմական սարսափելի դիպուածոց համար: Ամենէն առաջ հռչակաւոր Ռոմանոս Դիոգինէս Դի անունովը որ Կոստանդինոսի աթոռը նստող կայսերաց ամենէն արժանաւորն ու ամենէն ալ զժբաղդը եղած է: Այս կայսրը հաստատեց վանքս և հոն սարսափելի մահուամբ մեռաւ. յետ այն տխուր դէպքերուն որով այնչափ անունը հռչակուեցաւ արեւելքի մէջ:

Դիոգինէս Ռոմանոսին ծագմանը խօսք չեմ երկնցրներ, Բիւզանդիոյ ժամանակադրաց յիշած երեւելի անձանց մէջ ամենէն համակրելի անձն էր. Կապադովկիոյ մէջ ծնած կտրիճ զինուոր մ'էր, առաջ մեծ Հանդերձապետ անուանեցաւ, վերջը կառավարիչ և Դուքս Սարգիկիոյ՝ ի հինն Միւսիա փոքուն Ասիոյ, Կոստանդինոս Դուքսի մահուանէն վերջը ապստամբեր էր, գերի բռնութեացաւ և շուտ մը Եւդոքսիա կայսրուհւոյն գիմացը տարին, որ վախճանեալ կայսեր այրին էր: Կայսրուհին ներում չնորհեց անոր, վերջն ալ անոր հետ կարգուեցաւ յ'ամին 1068 Յունվար 1ին, թէպէտ Կոստանդինոս Դուքսի խօսք տուած էր նորէն չի կարգուելու. վերջը աթոռակից ալ ըրաւ իրեն, խնամաւ կալ կարգելով գնա իւր երեք տղոցը:

Այս ատենս էր որ Ալփ-Արսլան Սելճուգեանց ամիրայն որ Տոյրուլի յաջորդն էր, ամէն կողմէն կայսրութեան ասիական սահմանները կ'արբըշտրկէր, Պոնտոսէն և Հայոց աշխարհէն սկըսեալ՝ մինչև Անտիօք փոքր Ասիոյ, կեդրոնական գաւառաց փոխգիւղ, Գաղատիոյ, և Կապադովկիոյ մեծամեծ քաղաքներն, և սահմանաց վրայ տեղ չմնաց որ ասոր զօրաւոր ձիաւորացը ոտնակոխ չըլլայ: Վտանգի մէջ էին. անուանի և զօրաւոր մարդ մը պէտք իր այն նեղութեան ատեն, ասոր համար Եւդոքսիա որդեաց այս միութիւնը, որ իրեն ներքին բերմանը բոլորովին հակառակ էր: Եւդոքսիա վայելուչ վարմունք մ'ունէր, գիտուն և գրագէտ, շատ հանճարաւոր և շատ ընթերցասէր. ինքն ալ հեղինակ էր բեղուն և ոչ առանց արժանեաց: Ինչ համակրութիւն կրնար ունենալ այս կիրթ կնիկը այն կտրիճ, բայց անկիրթ զօրավարի մը, որ այն վայրենի Կապադովկիայէն ելած էր, որուն բնիկը մինչև հիմայ ինչպէս Հելլենաց և Բիւզանդացւոց ժամանակ, իբր փոքր Ասիոյ ամենէն անկիրթներն կը սեպուէին: Ռոմանոս գահին վրայ ալ պահեց ռամիկ զինուորի կերպերը, որ կայսրուհւոյն յուսահատութիւնը կը բերէին: Բայց մեր խօսքն արքունեաց ընտանեկան մանրամասնութեանց վրայ չէ, այլ մանաւանդ այն ողբալի դիպուածոց վրայ, որով այս նոր ընտիր կայսրն ալ Բրոդիի կղզին արտոր գնաց:

Այս միջոցին մեծագոյն վտանգ Սէլճուզեանք էին. Դիոգինէս կայսր հրատարակուելուն պէս՝ Ասիա անցաւ և զօրաց գլուխը կեցաւ. քիչ ատենուան մէջ զօրքը քաջալերեց, բարեկարգութիւնը վերահաստատեց, որ շատ աւելած էր. երկու տարի միակերպ Սէլճուզեանց հետ պատերազմեցաւ և գրէթէ միշտ յաղթող գտնուեցաւ: Եւքսինեան պոնտոսէն և վանայ լճին քովէն կը յարձակէր 'ի Կիլիկիա, յԱսորիս, Հալէպ, ամէն տեղ թշնամոյն դէմ՝ դնելով. և այս գործոյս մէջ կտրիճ զօրավարներ ալ օգնական ունէր: Քիչ անգամ Բիւզանդիոն կը դառնար, հազիւ կերեար սրբազան պալատին մէջ, որով բոլորովին ազատ թողեր էր նախանձոտ քսուներն, որք զինքն Եւքսինիայ աչքէն հանել կը ջանային: Իւր կորստեան ետեւէ եղողներուն գլուխն էր Յովհաննէս Դրուքաս որ կոստանդին Դուքաս կայսեր եղբայրն էր, փառասէր, անգութ մարդ մը, զայլացած՝ տեսնելով որ իշխանութիւնը իւր ձեռքէն բազդախնդրի մը ձեռքն անցած էր: Քանի որ Դիոգինէս Սէլճուզեանց վրայ յաղթող էր՝ գաղտնի ատելութիւնք ծածկուած էին, բայց օր մը եկաւ որ բաղդը զինքը մատնեց 1071^Խ, երրորդ անգամուան պատերազմին ատենը: Ռոմանոս Դիոգինէս այն անգամուան իւր զօրաց մեծագոյն մասը Հայոց աշխարհի կողմը տարած էր, Սուլթանին հանդիպեցաւ Մանազկերտի ամուր քաղքին մօտ Երասխայ վրայ: Քանի մը բանակցութենէ վերջը, զոր Դիոգինէս անխոհմտութեամբ կոտորեց, մեծ պատերազմ մը սկսաւ, Օգոստոս ամսուն 26^Խ. Յոյն զօրապետ մը Անդրոնիկոս Դուքաս, կայսրորդին, պատերազմի ժամանակ ետ քաշուեցաւ, որով կայսերական զօրքը ջախջախեցաւ: Դիոգինէս անօգուտ տեղը աշխատեցաւ որ փախչողքը ետ դարձնէ, բայց յուսահատած մեռնիլ ուզելով գեռերկայն ատեն պատերազմեցաւ, իւր ձին իր տուկը սատկեցաւ, ինքն վէրքերով ծածկուած ձեռքն ալ վիրաւորուած, որով չէր կրնար զէնք գործածել, իւր ծանր սուրը գետին գլորեցաւ և երբ պիտի բռնէին սպաննէին՝ Սէլճուզ զինաւոր մը, որ Բիւզանդիա գերի գացած էր, ճանչցաւ կայսրը և կեանքը ազատեց, փրկանք մը ձեռք ձգելու համար: Արեւ մարը մտած էր. գերի բռնուած կայսրը գետին վրայ մնաց հասարակ գերւոյ մը պէս, այնչափ զինքը բռնող մարդը կը վախնար որ չըլլայ թէ ճանչցուի և իր ձեռքէն առնուն:

Երկրորդ օրը Դիոգինէս արիւնթատիս՝ Սուլթանին առջև տարին, որ առաջ տարակուսեցաւ տեսած չըլլալով երբէք իւր զօրաւոր թշնամին: Ալփ-Արսլան հաւատաց երրորդ Յունաց գլխաւորները իրեն հաստատեցին որ ինքն կայսրն էր, այն ատեն

գութ շարժելու տեսարան մ'եղաւ: Վայրենի սէլճուգը իւր վայրագ ուրախութեամբը աթոռէն ցաթկելով մէկ զարնուածքով գետին ձգեց կայսրը, որ առջին կեցած էր: չորս ապտակ զարկաւ և վրան ելլելով ոտքին տակն առաւ: Այս առջի վարկենական կատաղութիւնը յագեցընելէն վերջը, երբոր այսպիսի աւրեւեան սովորութեամբ նիւթական կերպով ցուցուց որ կայսրը իւր ստացուածքը և իւր գերին եղած էր, մէկէն բարկութիւնը անցաւ, և շուտ մը իր կերպը փոխեց. որչափ որ առաջ գազանական կերպով վարուեցաւ, այնչափ ալ ետքը մեծանձն և աշնուական կերպ մը գործածեց: Դիողինէսը վեր վերցուց համբուրեց և իբր իւր հաւասարը վարուեցաւ: Քանի մը օրէն ալ վերջը իւր ազատութիւնը տուաւ, դաշինք դնելով մշտնջենաւոր խաղաղութիւն, խօսք առնելով որ իբր փրկանք 150,000 ոսկի վճարէ և 360,000 ոսկի ալ տարեկան տուրք տայ, որն որ այն ատենուան համար շատ ստակ էր: Ռոմանոս ազատութիւնը ձեռք ձգելէն վերջը շատ ժամանակ անցուց թէոդոսուպոլիս իր վերքերը խնամելու համար. երբ Գողոնիա հասաւ 'ի Պոնտոս, լուր խաւրեց կայսրուհւոյն իւր մօտակայ դարձը: Այս լուրը կայծակի հարուած մ'եղաւ սուրբ պալատին մէջ. հակառակ կուսակցութիւնը կարծեր էր որ կայսրը կամ մեռած է և կամ երկար ատեն գերութիւն պիտի քաշէ: Յովհաննէս կայսրակիցն՝ որ երեսէ ինկած էր և որսորդութեան զբաղած իւր ունեցած երկիրներուն մէջ 'ի Բիւթանիա, Բիւզանդիոն վազեր էր և սկսեր էր իր նենգութիւններն: — Դիողինէսին յանկարծական գալուստը լսելով, որուն բարկութենէն կը վախնար, մէկդի դրաւ վարանքը, կայսրական բանակն ոտք հանելով Միքայէլ Պորփիրոսէնը որ Եւդոքսիայ և Կոստանդին Դուքասի անդրանիկ տղան էր, կայսր անուանել տուաւ. ինքը ձեռքն առնելով խնամակալութիւնը: Ռոմանոս Դիողինէսը յափշտակիչ հրատարակեց, և մշտնջենաւորապէս անկեալ յիշխանութենէ: Վերջը երբ տեսաւ որ Եւդոքսիա իրեն արգելք մ'է՝ կայսր այնպէս ըրաւ, որ իշխանուհին ապստամբ մարդկանց աղաղակներէն որք պալատը կոխեր էին, յանձն առաւ պալատէն ելլալ և Բիբէրի վանքը քաշուիլ զոր ինքը շինել տուեր էր Վոսփորի վրայ 'ի պատիւ: Ս. Աստուածամայ:

Հագիւ թէ սկսեր էր տեղաւորուիլ, իւր որդիէն հրաման մը եկաւ որ մագերէ կտրէ և կրօնաւորական ուխտերն ընէ: Սէդ իշխանուհին հարկադրեցաւ յանձն առնուլ այս վերջին նախատիւքն ալ: Տեսնենք պիտի վերջը որ Դիողինէսին անկողնոյն քով գտնուեցաւ, անոր մեռնելու ատենը: Բաւական է միայն ըսելու

որ Եւդոքսիա քսանըհինգ տարի ապրեցաւ իւր վանքը քաշուելէն վերջը, և հաւանականաբար վոսփորի խցիկին մէջը գրած է իւր գլխաւոր երկասիրութիւնը Յոնիական ըստած, որուն ձեռագիրը Պարիսու գրքատունը պահուած է, և հրատարակուեցաւ 1681^{ին} վիլուագոնի Յոնական դէպք գրքին մէջ, դարձեալ Հոմերականքն և այլն և այլն: 1078^{ին} երբ Եւդոքսիա և Կոստանդին Դուքասի որդին Միքայէլ է. հրաժարելով Պոստանիատին թողուց կայսրութիւնը, արեւելից այս նոր տէրը մտածեց այս գիտուն բանտարգելոյն հետ ամուսնանալ: Այս խորհուրդը առաջ չի գնաց, բայց գոնէ Եւդոքսիա վանքէն ելլելու հրամանը ունեցաւ, Բիւզանդիոն դարձաւ ու հոն մեծ պալատի մը մէջ բնակեցաւ, և մինչև Ալէքսիս Կոմնենոսի կայսրութեան տասնըհինգերորդ տարին գեռ կ'ապրէր, որ ըսել է երբ առաջի խաչակիրք Բիւզանդիոն եկան:

Դառնալք Դիողինէսին: Իմանալով որ զինքը պալատէն և իշխանութենէն ձգեր են, որոշեց պաշտպանել իր իրաւունքն, Պոստոսի մէջ յաղթուելով՝ կապադովկիա իւր հայրենիքը ապաւինեցաւ, անկէ ալ Կիլիկիա: Կապադովկիացի զօրքը բազմութեամբ իրեն քով գացին. ունէր նաև Փրանկ վարձկան գունդ մը որք ընտիր ձիաւորներ էին, ասոնց վստահացած՝ թշնամոյն սպասեց: Սկզբան կարծուեցաւ որ բաղդը նորէն պիտի իրեն յալողէր, խաղաղութեան առաջարկութիւններ եղան, երիտասարդ կայսեր և աթոռակցին կողմանէ, որք երկուքն ալ շատ խռոված էին, բայց Ռոմանոս իւր կրակոտ ընութեամբը մերժեց ամէն իրաւախորհութիւն, թէպէտ իրեն շատ գէշ եղաւ: Անդրոնիկոս կայսրորդին, որ արեւելեան բանակին մեծ հրամանատարն էր, յարձրկեցաւ վրան՝ օգնութեամբ երեւիլ Փրանկ բաղդախնդիր Բուպէր Գրէբէնի, որ ժամանակաւ Դիողինէսէ նախատինք մը կրած էր՝ դժբաղդ Ռոմանոսու ետեւէ ետեւ ձախորդութեանց հանդիպեցաւ: Գաղաղուրիոս Անտիոքայ մեծ դուքսը իւր ամենէն հաւատարիմ՝ Կոզմակիցը՝ Անդրոնիկէն յաղթուեցաւ և ձեռք ինկաւ:

Այն ատեն սկսաւ Ռոմանոս Դիողինէսի երկայն չարչարանքն, որ երեւելի քաջագործութիւններէն աւելի անուանի ըրաւ այս կտորի՝ և թշուառ զօրապետը: Անդրոնիկոս խօսք տուած էր իր կենաց խնայելու թէ որ կրօնաւոր ըլլար, Յովհաննէս կայսրը ստորագրեց այս խոստման, և Կիլիկիա ղրկեց երեք մետրապոլիտներ որ իւր խոստմանը երաշխաւոր ըլլան, Դիողինէս մազերը կտրած, կապայ մը հագած, մէջքը չուան մը, Դուքասի խոստմանը վստահացած, քալելով ելաւ Ատանայի բերդէն, ուր որ քաշուեր էր, և Ադրոնիկոսին գիմացն ելաւ: Երիտասարդ զօ-

րապետը մեծ պատուով զինքը ընդունեցաւ, բայց իրեն իմացուց որ Միքայէլ կայսրը կը պանհանջէր որ Կոստանդնուպոլիս գայ: Ճամբորդութիւնը երկայն և տաժանելի եղաւ: Կայսրութեան բանտարդեալը վէրքերով լեցուն, խեղճ ջորւոյ մը վրայ հեծած, պահպանեալ խումբ մը զինուորներէ, որք նախատելով ծեծելով՝ այն ճամբաներէն անցուցին, ուսկից այնչափ անգամ կայսերական բանակին գլուխն կեցած անցեր էր: Տխուր կարաւանն ծանր առաջ կը քալէր:

Երբ փոխգիւղ Գորդիոն քաղաք հասաւ, պէտք եղաւ որ սպասէն պալատին նոր հրամանացը, հոն Դիոգինէս քիչ մնաց կը մեռնէր աղեաց ցաւէն. կ'ըսեն պատմագիրք՝ թէ կայսեր խաւրած մարդիկը ուղեր են զինքը թիւնաւորել: Ալ չկրնալով ջորիի վրայ հեծնալ, պէտք եղաւ զինքը եզան կառքի մը մէջ պառկեցուցած ճամբան շարունակել: Հրաման եկաւ կայսեր կողմանէ որ աչքերը փորեն: Անդրոնիկոս Դուքաս զարհուրած՝ չուզեց հնազանդել և իւր վրան առաւ վճիռը փոխել տալ. բայց կայսրը, որ Դիոգինէսէն կը վախնար՝ նոյն իսկ բանտարկեալ վիճակին մէջ, ամենեկին վճիռը չփոխեց և աւելի սաստիկ հրամաններ եկաւ: Զարհուրելի անգութ հրաման մ'ալ եկաւ, որ խեղճին վէրքերն չխնամուի: Ի զուր Դիոգինէս գէմ կեցաւ, երդումն յիշեցնելով, ի զուր վկայ կոչեց մետրապոլիտներն որ դաշնագրութեան երաշխաւորներն եղած էին. ի զուր անոնք ալ սպառնացին վճիռն կատարողներուն Աստուծոյ բարկութիւնը իրենց վրայ. բանտարկեալը կապեցին գետին պառկեցուցին. և յանձնեցին տգէտ հրեայ բժշկի մը, որ սկսաւ աշուրները հանել, կամ իւր տգիտութենէն կամ իրապէս այլայլութիւնէն, չուսուականը հաղիւ երէք անգամէն իր անգութ պաշտօնը կատարեց:

Դիոգինէս դիմացաւ մեծ քաջութեամբ այդ սարսափելի տանջանքին: Ասիական ամառուան տաքութիւնը, սաստիկ յոգնութիւնը, գրգռեցին դարձեալ առջի վէրքերը, ևս առաւել իւր աշխուհոտ ակնակապիճներուն ցաւերը. ճամբորդութեան մնացած մասն երկայն հոգեվառք մը եղաւ: Վերջապէս Նիկոմիդիոյ (իգմիտին) ծոցը հասաւ, նաւակ մը խրոդի տարաւ օրհասական հիւանդը, պէտք եղաւ որ քաջքըչուելով ելլայ բլրակին դագաթը, և հոն ընդունեցան զինքը այն վանքին մէջ՝ զոր ինքը չինել տուած էր իւր փառաց ատենը: Իւր մարմինը դիակի կը նմանէր:

Այն ժամանակ հանդիպեցաւ սրտածմիկ դէպ մը: Եւզոքսիա իւր վանքին մէջէն լսեց այս անուր դժբաղդութիւնը որ հանդիպած էր իւր էրկանը, զոր այնչափ քիչ սիրած էր: Հրաման առաւ երթալու զայն խնամելու. խեղճ խցկան մէջ միացաւ դար-

ձեալ մի և նոյն ձախորդութեան մէջ ինկած այս երկու հոգիքը, որ այնչափ անյարմար եղած էին իրարու. Մայրապետ կայսրուհին ամենեւին չբաժնուեցաւ կրօնաւոր կայսեր քովէն, մինչև անոր մահը: Պատմութիւնը չյիշատակեր ասկէ աւելի սրտաշարժ գէպ մը, և չպատմեր թէ ի՞նչ խօսեցան իրարու հետ վերջին տեսու թեան մէջ: Քանի մը օր տառապելէն վերջը՝ Ռոմանոս Դիոգիւնէս մեռաւ. ամենեւին գանգատ մը բերնէն չհանելով, Բրոդիի մէջ զինքը թաղեցին, ուր որ Եւդոքսիա մեծ յուղարկաւորութիւն մը ընել տուաւ: Իւր աճիւնը դեռ գտնուելու է Մարմարայի այգ. ապառաժներուն վրայ, խառն ուրիշ մոռցուած մարդկանց հետ: Եւդոքսիա նորէն դարձաւ իւր Վոսփորի խցիկն, և ջանաց իւր մատենագրութեանցը զբաղելով՝ քաղցրացնել իրեն դժբաղդութիւնը:

Շարունակելի

ԶՈԼՄԵՍ ԳԵՍԱԽՈՐՆ

ԱՆՅԵԱԼ սարի գտնուած եօթն գիսաւորաց մէջ՝ կայ մի գիսաւոր, որ իւր գտնողին և գտնուելու եղանակին համար՝ գուցէ միւսներէն աւելի հետաքրքրական ըլլայ: Սա նախ աչքով տեսանելի էր, իսկ գտնողը՝ պարօն Հոլմէս՝ պարզապէս աստեղագիտութիւն սիրող և հետամուտ անձ մ'էր ի լոնդրա:

Պր. Հոլմէս, որոյ անուամբ արդէն գիսաւորն այլ կոչուեցաւ, ինչպէս ըսինք՝ աստեղագիտութեան խորժող անձ մ'էր, և այս այնչափ՝ զի հազիւ թէ յարմար ժամանակ գտնէր՝ իսկոյն կը սկսէր երկնից հրաշալեաց զննութեամբ զբաղիլ: Եւ այսպէս ահա անցեալ տարւոյ նոյեմբերի սկիզբներն սկըսած էր Անդրոմեդի մեծ միգամածը և նոյն կողմի ուրիշ աստղերը դիտել:

Ամսոյն 6 կիրակի օրն երեկոյն՝ օդն շատ նպաստաւոր չէր երևեր, բայց և այնու հանդերձ իւր դիտակին տեսութիւնն չէր արգելուր. և երբ խռզարկուա փողբիկի դիտակաւ կը ջանար մեծ հեռադիտակն իւր ուզած տեղւոյն յարմարցնել, յանկարծ մեծ եղաւ իւր զարմանքն տեսնելով խուզարկուին մէջ՝ անտուր առարկայ մը նկարուած, զոր մինչև այն օր չէր տեսած, լաւ տեղեակ ըլլալով հանդերձ երկնից այն մասին: Փութաց ինքն հեռագէտին մէջ նայիլ աւելի լաւ զննելու համար այս յանկարծածանօթ առարկայն. տե-